

Игор ЖУНКОВИЧ

КЊИЖЕВНО-ДАРВИНИСТИЧКО
ПОРЕЂЕЊЕ АНТИГОНЕ
ДОМИНИКА СМОЛЕА И
КАСАНДРЕ БОРИСА А. НОВАКА
– ДВА НАЧИНА ИЗМИРЕЊА¹

igorzunkovic@gmail.com

Филозофски факултет
Универзитет у Љубљани

Апстракт: *Антигона* Доминика Смолеа је књижевни текст поводом којег се у Словенији поставило питање о могућности помирења. Помирење схватам као процес смиривања друштвене напетости чија је кључна последица поновно успостављање стања повезаности у заједници или између појединаца. Исто питање отвара се у вези с *Касандром* Бориса А. Новака, иако је његова драма усмерена на другачији, лични аспект помирења. Књижевни дарвинизам и неурокогнитивне књижевне науке отварају теоријску могућност за разумевање индивидуалних и колективних суочавања с потешкоћама успостављања и очувања међусобних односа, друштвене кохезије и улоге појединца у заједници. На овим теоријским основама постављам књижевно-дарвинистички модел анализе обе драме, који ћу применити у анализи утемељености поступака обе насловне јунакиње. С друге стране, применом предложеног аналитичког модела можемо боље разумети на којим когнитивним механизмима се заснивају сличности између Антигоне и Касандре и зашто између њих постоје разлике и напетости које се не могу укинути.

Кључне речи: Антигона, Касандра, књижевни дарвинизам, социјалност, помирење

Теоријски увод

Елен Дисенајаки смисао књижевности као уметности речи види у успостављању друштвене кохезије, то јест, у повезивању појединаца унутар друштва у што хомогенију целину. Њено убеђење у социолошком смислу је оправдано иако у еволутивно-теоријском показује извесне слабости.² Питање како језик или књижевност као уметност речи омогућава виши ниво повезаности појединаца у друштву је у погледу логике од секундарног значаја, будући да је најпре неопходно поставити питање зашто појединце уопште на тај начин „треба повезивати“ у друштво: зашто се друштвена кохезија не може исто

1 Чланак је настао у оквиру истраживачког пројекта Ј6-8259 који је Јавна агенција за истраживачку делатност Републике Словеније суфинансирала из државног буџета.

2 За детаљнију анализу књижевног дарвинизма, његових предности и мана, погледај Žunkovič 2018, а о књижевно-дарвинистичком становишту Disenajaki, посебно Žunkovič 2018: 71–82.

или на ефикаснији начин организовати као други, несвесни бихевиорални/когнитивни механизми? Књижевни дарвинисти на ово питање одговарају позивањем на теорију еволуције.

Способност људи да следе заједничке циљеве и да кажњавају оне који од њих одступају један је од кључних аспеката еволуције човека. Посебан облик свести и симболички језик развијају се управо захваљујући друштвеним импулсима.³ Џозеф Керол, најважнији књижевни дарвиниста, мисли да постоји разлика између теорије еволуције, која је универзалан скуп правила у складу с којим се развијају и мењају сва жива бића, и описа понашања појединаца у одређеној ситуацији. С једне стране, у питању је разлика између универзалног и сингуларног, која је вечити „проблем“ истраживања у хуманистичким наукама. С друге стране, управо се начин размишљања код човека може схватити као посредник између једног и другог, што Керол покушава структурно да опише и функционално објасни. Он сматра да је најбољи начин на који то можемо да учинимо еволуционистичка психологија која даје одговор на питања како се развило еволутивно мишљење код човека у сврху задовољења конкретних еволутивних притисака и како се то одражава на понашање појединца.⁴

Иако је закључак који Керол изводи – полазећи од еволуције преко еволуционистичке психологије до смисла свакодневног понашања људи – исхитрен,⁵ сазнање се може схватити, у складу с његовом теоријом, као поље у коме се, на еволутивно развијен начин, јавља слобода и слободна воља код људи.⁶ Основне еволутивне тежње – борба за опстанак, репродукција, родитељска инвестиција и еволуција заједнице – не представљају по Кероловом мишљењу мотивацију за поступке појединаца већ само успостављају услове могућности за њих; конкретни поступци мотивисани су тзв. посредним или привременим циљевима.⁷ Феноменолог Пол Армстронг скреће пажњу на супротстављене тенденције у људском мозгу, на тенденцију ка хармонији и тенденцију ка дисонанци. Неуробиолошка основа сазнања ствара нестабилно кретање тамо-амо у којем су алтернативне семантичке схеме увек на неки начин „присутне“ и само чекају да избију на површину (у свест) ако тако

3 Погледај Arbib 1999: 229–280.

4 За преглед Керолове теорије погледај Žunković 2018: 91–101.

5 За критику Кероловог књижевног дарвинизма погледај Žunković: 97–99.

6 Поједине студије примата показују да ни животиње нису робови својих инстиката. Погледај, на пример, De Waal 2014: 185–204.

7 Најопштији пример који Керол користи у анализи романа *Гордоси и његова* Џејн Остин јесте сексуалност: удварање није мотивисано еволутивном тенденцијом за размножавањем него пријатношћу (путем хормонске равнотеже организма), која је, дакле, посредни или привремени циљ, док с еволутивног аспекта удварање служи репродукцији.

буду захтевале нове околности.⁸ Међутим, језичко процесуирање, које је део поменутог нестабилног кретања, које описује Армстронг, суштински је део људског мишљења.

Антонио Дамасио тврди да наша свест увек касни пола секунде будући да тачно толико траје процес којим постајемо свесни сазнања било ког модалитета. Најочигледније и за људску свест најважније консеквенце ове чињенице видимо у неуробиологији читања. Пола секунде је време које мозак има на располагању да од тренутка кад светлост падне на зеницу до тренутка свесности тог доживљаја успостави „значање сигнала“. И то „значање сигнала“ јесте значење „за неког“, на исти начин као што је, у складу с основном феноменолошком претпоставком, свест неког *ја* увек свест „о нечем“. Међутим, значење које се успоставља након пола секунде је врло нестабилно. Оно није компоновано само од синтаксичког и семантичког процесуирања у областима Брока и Вернике,⁹ већ је производ селекције настале радом визуелног сазнања у области VWFA,¹⁰ уз шта се додају личне, емотивне, тактилне и друге контекстуалне информације.¹¹ Ако речи имају неко значење, оно није похрањено у неком „менталном речнику“ већ у променљивом садејству просторно и функционално удаљених области – моторичких, емоционалних, меморијских, сензорних, визуалних итд. С тим је конструкција значења језичке поруке, што посебно важи за књижевни текст, отворен процес који се обуставља само привремено да би се изнова препустио својој стабилној нестабилности.

Пола секунде је у неуробиолошком смислу веома дуг период који захтева инхибицију нагонског реаговања код човека. Начин размишљања, који је у битном смислу дефинисан језиком, захтева време. Језик се развио захваљујући предностима које је живот у заједници унео у филогенетски развој човека: он је одговор еволуције на питање како да се одржи повезаност упркос бројности заједница будући да појединци међусобно нису нужно у родбинским везама. Еволутивно старији когнитивни механизми за одржавање друштвене кохезије – огледални неурони, емпатија, форме родитељске бриге, игре имитације и гестикалације које познају виши примати¹² – за одржавање

8 Погледај Armstrong 2015: 100. Армстронг мисли да је стабилна нестабилност рада мозга на међи потпуне хармоније и потпуне дисонанце услов могућности специфичног људског начина размишљања утемељеног на језику и самосвести.

9 За детаљнији опис неуробиологије читања погледај Armstrong 2015: 115–158.

10 *Visual Word Form Area* или визуелна област формирања речи. За детаљнији опис когнитивне функције VWFA погледај Dehaene и Cohen 2011: 254–262.

11 Није могуће забележити свако процесуирање – систем несвесног процесирања Грегор Томц назива шестим чулом, при чему се не ради о пинкеровској дихотомији између дивље природе и друштвене културе него је, на пример, реч о „несвесној култури“. Погледај Томс 2000: 78, 149.

12 Више о еволуцији језика у: Arbib 2002: 231.

заједница с већим бројем чланова заједнице (више од 50 припадника) нису довољни¹³ иако су управо ови механизми кључни извор људске способности за језик.¹⁴ Символички језик и развијена људска свест у неупоредиво већој мери омогућавају мишљење и понашање од биолошки условљених механизма жеље, глади, страха и сексуалности.

Међутим, мишљење је на предјезичкој равни толико комплексно и пуно супротстављених тенденција да постизање вишег степена друштвене кохезије какву налазимо код мање развијених животињских врста, попут пчела или мрава, једноставно није могуће. Да је то тако, показује проучавање примата одакле се може извести закључак да чак ни облици понашања за које су способни мајмуни слични човеку нису задовољавајући за заједницу изузетно великог броја чланова.¹⁵ Тек на основу ових закључака питање да ли књижевност има еволутивни смисао за успостављање друштвене кохезије постаје основано. С друге стране, могуће је сада и у самим књижевним текстовима трагати за приповедним аспектима који могу бити логички, генеолошки или чак функционално повезани с начинима на које је наше мишљење еволутивно, неуробиолошки и симболички условљено.

Књижевно-дарвинистички модел анализе оправданости понашања код књижевних ликова

Развој језика подразумева сферу мишљења која не блокира еволутивно старије моделе мишљења (и осећања) већ их надограђује и усмерава. С аспекта еволуције, постоје две основне и подједнако важне оријентације друштвеног деловања људи: такмичарска/индивидуалистичка и сарадничка/колективистичка оријентација.¹⁶ Будући да наш когнитивни апарат омогућава обе врсте понашања, он мора бити способан да расуђује у којим околностима је неко понашање примерено и да подстакне промену става уколико је то потребно. Променљивост друштвених ситуација у којима је неко понашање/мишљење/осећање пожељно највероватније представља еволутивни извор велике флексибилности људског мишљења коју омогућава способност употребе симболичког језика. Међутим, когнитивна улога симболичког језика у друштвеном смислу не стоји на средокраћи такмичарског и друштвеног већ је с аспекта њеног настанка и развоја и те како на

13 Бројеви 3, 5, 15, 35, 50, 150 итд. су тзв. Данбарове бројке. О Данбаровој теорији погледај у: Danbar 1993: 681–694.

14 Погледај Arbib 1999: 2, 9–10.

15 О стратегијама одржавања друштвене кохезије код шимпанзи и бонобоа погледај De Waal и Suchak 2010. О когнитивним границама таквих стратегија погледај и Danbar 1998: 180–181, 184.

16 О еволуцији с аспекта алтруизма и еволуције заједнице погледај Lamb и Jablonka 2014: 33–39.

страни просоцијалног понашања. То не значи да је људско мишљење на предсимболичком нивоу такмичарско а да нас тек језик чини друштвеним бићима¹⁷ већ да симболички језик као начин мишљења најпре постоји као начин да се утемељи просоцијално понашање.

С књижевно-дарвинистичке тачке гледишта, појединачно друштвено понашање књижевног лика¹⁸ може се категоризовати у једно од два провизорна складишта људског понашања: такмичарско или сарадничко.¹⁹ Књижевни ликови у свакој конкретной околности одлучују какво понашање је одговарајуће с обзиром на њихове жеље и захтеве друштвеног окружења у коме се налазе иако у томе прате „посредне циљеве“, а не просоцијални или такмичарски део себе. Да би процене о оправданости појединачног облика понашања биле конзистентне, будући да би само на тај начин с аспекта еволуције биле оправдане, морају постојати универзални критеријуми процењивања. Керол, дакле, тврди да се непосредне мотивације ликова пре могу наћи у привременим циљевима него у практичном уму и етичким правилима. Привремене мотивације извршавају когнитивни механизми који делују попут херменеутичког круга, то јест, без апсолутног краја, тако да се међусобно прекривају и сажимају.²⁰

Узмимо, дакле, да је обе врсте књижевно-дарвинистичке категоризације понашања – сарадничко или такмичарско – код књижевних ликова с друштвеног аспекта могуће схватити и валоризовати једино у појединачном контексту, док развијена и разграната мрежа људског сазнања гарантује стабилност диференцијације ових категорија на темељу обе еволутивне тенденције. Тиме се поставља питање на чему се заснива кохеренција разноликих когнитивних механизма тако да могу да ограниче сопствено отворено процесуирање.

Кохерентност и релативна стабилност просуђивања о примерности понашања у датим околностима заснива се на универзалности еволутивно стечених когнитивних механизма. Међутим, није ли управо еволутивно развијена стабилна нестабилност нашег когнитивног апарата оно што отвара (а не затвара) простор за могућност различитих облика понашања? Керол види смисао књижевности у осмишљавању когнитивних процеса и импресија – стварање реда тамо где је био неред; узрочности где је био низ, значења где су били само утисци. Ако Керолову мисао повежемо

17 Такво становише заступа Стивен Пинкер (Pinker 2002).

18 Преузимам основну психо-наратолошку и књижевно-антрополошку претпоставку да књижевне ликове сазнајемо путем истих когнитивних процеса као стварне људе. Одатле следи да и поступци књижевних ликова морају бити утемељени исто као поступци стварних људи, као и то да је оправданост њихових одлука и њихове друштвене вредности, укључујући значење, могуће описати реферирањем на когнитивне процесе који владају и животима стварних људи.

19 Као сарадничке разумем и све поступке који обезбеђују кажњавање несарадника.

20 Армстронг ово анализира као неуронауку херменеутичког круга.

с књижевно-дарвинистичким тезама Елен Дисенајаки, овај когнитивни поредак је у служби ефикаснијег друштвеног живота људи, међутим, тек посредно, уз помоћ специфично људске културе и начина мишљења. Керол на убедљив начин показује да субјективност код човека има когнитивну функцију која поседује и еволутивни смисао, то јест, која прекида потенцијално бесконачан рад херменевтичког круга нашег сазнања и тако успоставља значења. На томе се заснива способност одлучивања, а с њом и морална одговорност, будући да је значење увек значење за „неког“. Такво *ја* се у погледу садржине састоји од сопствених когнитивних процеса – а нарочито, на пример, од епизодичног памћења – иако се од њих суштински разликује будући да према сопственом мишљењу успоставља дистанцу помоћу које је осмишљавање уопште могуће. Осмишљавање унутар Кероловог књижевног дарвинизма има јасну когнитивну функцију: оно организује различите когнитивне процесе,²¹ а тиме се омогућава способност комплекснијег (друштвеног) деловања бића²² које обезбеђује опстанак врсте у еволутивном смислу. За стабилну нестабилност деловања људског мозга на међи хармоније и дисонанце потребан је, дакле, симболички, ако не и наративно посредован поредак јер је овај поредак само привремен и децентриран.

Ако *ја* разумемо на овакав начин, његова садржина одређена је целином људских когнитивних процеса који делимично остају изван досега његових организаторских и просуђивачких моћи.²³ То је изузетно сложена и опсежна сума коју ни когнитивна психологија нити било која друга наука до сада није у целини описала. У њу спада све – од осећања до планирања, од окидања неурона у визуалном кортексу до вредносне обележености неке речи у културном контексту конкретног читања одређене особе, укључујући процесен а различитим нивоима памћења, моторичких и сензорних области итд. Међутим, начелно је могуће – посебно у књижевним текстовима који садрже ограничену количину података – описати когнитивне процесе приказане у одређеном делу приповести, и на основу тога тврдити да ли је понашање дотичног књижевног лика оправдано.

Из тог разлога постављам дводелну радну хипотезу: 1) сваки облик понашања једног субјекта, тј. књижевног лика могуће је схватити или као сараднички или као такмичарски, што укључује могућност алтернативних облика понашања; 2) било да припада такмичарском

21 Прото-ја сигурно имају многе животињске врсте, посебно човеколики мајмуни, који поред осталог познају и различите бихевиорално условљене културне схеме, а појединци личне карактеристике. О бихевиоралном систему наслеђивања и културе код животиња погледај Lamb i Jablonka 2014: 153–188.

22 Кључно питаје сада је како *ја* организује разноликост когнитивних процеса. Керолов одговор је изненађујуће сличан Лакановом: путем приповедања.

23 Овакво схватање *ја* и свести у складу је с Армстронговим схватањем „децентрираности“ човековог мишљења и разумевањем „микросвести“ Семира Зекија (Armstrong 2015: 155–158).

или сарадничком кругу, понашање књижевног лика могуће је смислено описати на неурокогнитивном нивоу само ако узмемо у обзир посебно место које *ја* има у структури људског мишљења.

Тиме је постављено аналитичко оруђе којим можемо да анализирамо одлуке књижевних ликова – као и читаве књижевне дискурсе/сижее – као сарадничке или такмичарске; након тога, уз помоћ одређења функције коју *ја* задобија у дискурзивном контексту, можемо дефинисати који су когнитивни процеси активни у понашању дотичне врсте, да ли су у специфичним друштвеним, економским, приватним итд. околностима оправдани, а пре свега како то да постоји мишљење које исти циљ постиже на потпуно различите начине, односно мишљење које истим понашањем долази до сасвим супротних циљева.

Антигона и Касандра

Митови о Антигони и Касандри заузимају у европској књижевној историји неједнака места. Док је Антигона један од централних ликова те традиције, Касандри – иако не без помена вредних изузетака – припада маргинално место. Исто је и у словеначкој књижевној традицији, како у погледу фреквентности јављања оба лика, тако и у погледу реакција и полемика у вези с обе анализиране драме. Међутим, на овом месту књижевноисторијски преглед нас не занима, те остављамо по страни систематично поређење интерпретација које је изазвала, нарочито Смолеова *Анџијона*.

Драма *Касандра* преузима грађу из античког мита, који Борис А. Новак добрим делом прати, док у погледу идеја, драма преузима различите савремене интерпретације мита о Касандри.²⁴ Драма је синтетичка – напетост се гради поступним развојем догађаја који су повезани с насловном јунакињом и воде неизбежној смрти. Касандра је она која окупља разнородне делове драмске приче. Зато ћемо пратити њен однос с различитим драмским ликовима: оцем, мајком, браћом, боговима, другим мушкарцима, љубавником и смртним непријатељима. Новаков приступ изградњи драмске приче подсећа на поступке *Bildungsroman*-а и обухвата временски период карактеристичан за романе тог типа, што оставља на читаоца/гледаоца изван епископског утисак чије су психолошке последице важне и за стварање значења коначног преокрета. Касандра, наиме, „опрашта“ Агамемнону на крају тако што у њему препознаје људскост, мада нема на уму његово признање кривице већ љубав.²⁵ То је

24 Као изворе инспирације за грађење *Касандре* Новак наводи *Илијаду*, Ликофрона, Вилијама Шекспира, Шејмуса Хинија, а посебно истиче Кристу Волф и Виславу Шимборску (Novak 2008: 590–600).

25 Ово је кључни тренутак драме који различити интерпретатори схватају на различите начине. Шулерова мисли да је реч о афирмацији „културног конструкта жене“

кључни догађај у драми: кад жртва опрашта свом крвнику – након што се у њега заљубила – и тиме постиже и сопствено испуњење, односно помирење. Оно је већ било, иначе, антиципирано кад Касандра, која је као пророчица ускраћена за телесну љубав, каже: „Све што имам је име: / Александра, принцеза Троје. Сви људи / мојем се имену обраћају, не мени. / Круни, не телу. Принцези, не жени...“ (Новак 2008: 62). Антиципира се и кад Касандра покушава да наговори Париса да не прихвати Менелајев изазов, а он то мирно прихвата и жели једино да Хелена не види његов изобличен леш – Касандра каже: „Парисе, не познајем те таквог. Као дечак / да је изненада одрастао... Реци ми: / у љубави, заборављаш ли увек на себе?“ (Новак 2008: 61).

Њој ране нису оставили само силовање и сексуално понижење, као ни смрт целе породице, која је неизбежна, за коју Касандра зна све време; ране су ту и због разилажења с породицом – Касандру породица до краја одбацује као „жену“, „клинку“, „глупачу“ итд. Она услед ових унутрашњих борби физички пропада, а оне и душевно остављају све дубље трагове на њој.²⁶ Она, наиме, зна да њена породица/традиција/Троја неће преживети. Више од саме Касандре овакво инсистирање на суочавању с ништавилком изражава један други Новаков лик, Хелена: „Будућност је за мене – безизлазност“ (Новак 2008: 56). Последњи преокрет, кад жртва опрашта убици и силоватељу, значи и прекид верности породици, уједно и себи, као и покушај индивидуалног испуњења кроз радикално отварање за другог.²⁷ Новак посебно наглашава да је овакво отварање могуће само помоћу љубави која истовремено „значи крајњу рањивост тела и срца“ (Новак 2008: 599–600).

(Schuller 2006: 156), те се стога, по њеном мишљењу, „Новаку, упркос интенцији да прикаже срећан љубавни spoj, поткрала прагматичност Касандре као архетипске, несхваћене мисаоне жене“ (Schuller 2001: 120). Вречко каже да „Касандринo тело и ћутање [...] опстају унутар насилне наде, стране грчком свету, којој гледалац само на силу може да верује“ (Vrečko 2003: 204). С друге стране, Тарас Кермаунер у Еросу види нешто што настаје чак „као последица одрицања од жеља, награда за самоограничавање“ (Kermauner 2001: 14).

26 Потом, кад Пријам и Касандра врате у Троју Хекторово и Парисово тело, Касандри се приказује Аполон: „Само погледај докле те је довео / твој бунт: прерано си остарила и сува си / попут смрти. Само речи су те. Речи / ружне као испљувци“ (Novak 2008: 85).

27 Стога је крај структурно и психолошки гледано проблематичан. Структурно јер: „То није више јавна и самим тим трагична Касандра“ (Vrečko 2003: 204), психолошки јер „Касандра постаје 'права жена', највише своја и срећна тек поред мушкарца [...] Управо то помирење које се изражава у њиховом љубавном споју је најслабији моменат Новакове обраде мита: Агамемнонова наводна етичка трансформација је утемељена само на бујици речи и једном једином чину: у ослобађању 'већ слободне' Касандре“ (Schuller 2006: 157, 155). С аспекта књижевно-дарвинистичке анализе, проблематичност помирења између Касандре и Агамемнона, на коју скреће пажњу Шулерова, схватамо као недовољност, тј. немогућност компензације значења примарних предсимболичких родбинских односа путем дијалогске, симболички посредоване љубави.

Своју реалну историјску основу Новакова драма задобија као „архетипска праслика Сарајева, Сребренице, Грозног и других градова данашњице“ (Новак 2008: 597). Новак каже да се Касандра и Агамемнон срећу на обали Пелопонеза у тренутку кад је њихов заједнички пут, и уопште живот, готово окончан, како би „доживели љубавни сусрет, у којем схватају да су један другом једина преостала прилика за очовечење“ (Новак 2008: 598). Новак тиме поставља драму у контекст егзистенцијалног трагања за смислом – нечег за чим, напакон, трага и Антигона.²⁸

Смолеова *Анџиџона* је поред Цанкаревих *Слућу* вероватно најчешће коментарисано и интерпретирано словеначко драмско дело. Томе је допринела, с једне стране, тематика којом се бави, а с друге стране, у питању је оригинална обрада теме, која је с естетске тачке гледишта изузетно успела. Међутим, није занемарљива ни чињеница да је драма у критичкој јавности повезивана с конкретним ликовима и догађајима у словеначкој друштвено-политичкој историји, било због теме, независно од Смолеа, било зарад садржинских посебности Смолеове адаптације. Није згорег истаћи две паралеле: Антигона – Јоже Пучник²⁹ и трагање/несахрањеност Полиника – трагање/несахрањеност погубљених домобранаца након Другог светског рата.

Поређење с Јожеом Пучником је све до краја осамдесетих година присутно у највећем броју реакција, дилема и рефлексија које су у вези с оригиналним извођењем на *Ogry 57*, као и са свим будућим, трагале за историјским паралелама с догађајима изнетим у драми. С једне стране, у питању је расправа о „присуству“, односно, „одсуству“ Антигоне, а с друге стране, о Креонтовом лику који је приказан дводелно, готово шекспировски – подељен на лични, приватни, и јавни, политички део, при чему Креонт у тим анализама задобија стварног историјског двојника.³⁰ Иако је и тај ниво анализе и интерпретације Антигоне врло занимљив и још увек плодан – на ове дилеме, поред осталог, ослања се Славој Жижек (2015: 34–73) у својој *Анџиџони* тако што развија варијације решавања Антигониног проблема с обзиром на различите моделе власти – на овом месту их остављамо по страни у намери да се посветимо другој групи интерпретација које упоређују Антигонино трагање за братом с трагањем за убијеним домобранцима након рата.³¹ Иако је то интерпретација која има свој

28 „За једну мисао упорно тражи смисао.“ (Smole 2009: 14).

29 Тарас Кермаунер, Дане Зајц, Вено Тауфер и др.

30 То би могао бити Борис Крајгер, тадашњи председник словеначке владе.

31 Треба додати да су поред интерпретација које Антигону историјски ситуирају једнако бројне и оне које Полиниково постојање и смисао, као и Антигонине поступке и њихов смисао схватају апстрактно и надвременски: рецимо, већина интерпретација Тараса Кермаунера и Јанка Коса. Занимљива је посебно Косова интерпретација написана поводом симпозијума уприличеног за јубилеј поводом двадесет година од постављања Антигоне на сцену, која је објављена 1981. године у *Согодностши*. Између осталог, он каже да Антигона „као носилац апсолутног [...] мора остати одсутна са

избор у тексту *Смолеова Антигона*, који је 1989. године објавио у *Новој ревији*³² Тине Хрибар поводом шездесетогодишњице од рођења аутора и тридесетогодишњице премијере *Антигоне*, формулације које мисаоно утемељују ову интерпретацију могу се наћи, бар у знацима, и у ранијим реакцијама на драму.³³

Смолеова конструкција драме је синтетичка, а њен суштински покретач је потрага за Полиником, као и смисао који та потрага има за различите драмске ликове,³⁴ што значи да се Смоле удаљава од Софокловог модела, у којем је конфликт постављен између грађанског (људског) и божанског поретка ствари. Главни чин, одлука, односно догађај у причи је Антиголина потрага за братом и његов погреб. Посебност Смолеове обраде теме јесте што се Антигона не појављује у драми и што су поменути трагање за братом и његов погреб све време од читаоца/гледаоца скривени, видљиви³⁵ можда тек Пајовим очима, који је једини носилац Антигонине „идеје“ након краја драме. Невезано за то, прича остаје углавном иста као код Софокла, с тим што су карактеризације ликова другачије,³⁶ следствено и мотивације за њихово понашање. У том смислу важна је трансформација оригиналне верзије приче коју Смоле можда преузима од Ануја, а то је Креонтова спремност да превиди Антигонин „прекршај“ уколико се за њега не сазна – дакле, ако не постане јаван. Антигона понуду не прихвата – потрага за братом и његов погреб мора бити јавна ствар, иначе ништа нема смисла, што Антигону одводи у смрт.³⁷

сцене“ (Кос у Smole 2009: 620) и закључује „да се као централни конфликт Антигоне открива сукоб између апсолутног, које својим посебним светлом ‘поништава’ све што чини конкретан људски живот, и конкретне релативности тог живота којем се управо таква ‘суштина’ показује у одразу сопствене ништавности као најчистије ‘ништавило’ свега што постоји“. (Кос у Smole 2009: 621).

32 Словеначка политичка емиграција се још 1952. године препознала у Полиновој судбини, премда у Словенији емигрантска штампа није била доступна и до краја осамдесетих ова идентификација није била успостављена, иако је таква реакција већ постојала у ‘замејству’ [области насељене Словенцима које су остале изван државних граница; „меја“ је граница. (*прим. њев*)] (Трст) из пера Јожеа Петерлина о режији Милета Коруна 1971. године – али чињеница је да се овде ради о реакцији на конкретно постављање драме на сцену, а не на драмски текст као такав.

33 Поред осталог, Марјан Долган (1986) каже: „Антигона, дакле, налази Полиника, сахрањује га и постаје узор другима који не верују више у лажну истину владара“ (Smole 2009: 631). Слично томе, Александар Зорн (1983), код којег се већ може наслутити актуализација поруке драме, каже: „Њена потрага и укуп Полиника и њен отпор наредби, задобијају тако широке размере и тако велику моћ да може пољуљати тоталитарност државног закона“ (Smole 2009: 625).

34 Ову карактеристику драмске структуре у *Антигони* прва је приметила Марија Бобровница: „Идеја се овде разоткрива само онако како је друштвено и индивидуално прихваћена, она није непосредно артикулисана“ (Бобровница у Smole 2009: 636).

35 По интерпретацији Евалда Корена, Антигона Полиника уопште није ни нашла и Пајево „виђење“ је измишљено.

36 Адриан Лах их одређује на следећи начин: Креонт = функционализам; Тиресија = практицизам; Хемон = хедонизам; Антигона = идеализам. (Лах у Smole 2009: 623).

37 Интерпретатори су плаузибилност оваквог помирења проценили на различите на-

Књижевно-дарвинистичка анализа

Узмимо најопштију приповедну схему друштвених интеракција у обе драме: и у једном и у другом случају јунакињу друштво – није занемарљиво што се у оба случаја ради о породици – најпре одбацује. Уз то, обе јунакиње су одбачене због сличних поступака, пре свега због тога што неуморно подсећају заједницу на њена ограничења, пукотине и грешке. Антиголина потрага за Полиником је претња одређеном друштвеном поретку (миру!) подједнако као Касандрина пророчанства. Обе јунакиње се боре за свој глас, како би рекао Новак, и долазе до њега, премда на сасвим различите начине: Антигона упорним инсистирањем, а Касандра тако што мења мишљење и опрашта.

Антигона одлучује да се одупре Креонтовој владарској заповести – што ће обележити њену судбину – и да потражи Полиниково тело и покопа га. Ако је овај чин могуће разумети као „позив на поштовање (свих) мртвих и позив на помирење“ (Хрибар 1996: 121), како га дефинише Споменка Хрибар,³⁸ онда је основно питање књижевно-дарвинистичке анализе ове драме: како се од одбацивања Антиголиних поступака од стране заједнице доспева до њиховог разумевања као нечег што је просоцијално? Имамо, дакле, појединца који у име виших вредности, чији су извор љубав према брату и „родбинске части“ (Смоле 2009: 41), чини нешто због чега га друштво³⁹ одбацује, иако тај чин истовремено значи и неопходан корак ка измирењу напетости у друштву, којих друга страна, можда, није ни свесна, и истовремено ка Антиголиној смрти.

С дарвинистичког аспекта, Антиголина намера да сахрани брата је просоцијална будући да је последица основних психофизичких карактеристика човека – емоционална близина и повезаност родбине. Међутим, на друштвеном или чак политичком нивоу – који заступају Тиресија, Креонт, а пре свега кључни актант драме,⁴⁰ који је попут Антигоне „одсутан“ са сцене, а то је народ – Антиголини поступци су најпре препознати као несараднички, такмичарски и индивидуалистички. Креонт и Тиресија Исмену и Антигону упозоравају и оптужују за нарушавање реда и мира који народ захтева и који је неопходан након братоубилачког рата, а пре свега Тиресија и Креонт схватају да је немир који подстиче потрага за Полиником

чине: Хрибар, на пример, каже: „[Паж и Антигона] разрешују трагедију која није решива; трагика код Смолеа се, дакле, показује као нешто што је историјско, не судбинско...“ (Хрибар у Smole 2009: 612); другачије је Косово схватање: „У Смолеовој драми је смрт [...] афирмација моћи апсолутног над релативним, 'бића', над свим постојећим (Кос у Smole 2009: 622).

38 Укључујући и Тинеа Хрибара и Драга Јанчара, можда и Јожеа Петерлина и др.

39 Код Смолеа је ово главно становиште друштва као таквог – Креонт поступа са смртоносном неумољивошћу тек кад му то наређује народ.

40 Народ је суштински важан зато што од Креонта захтева да се Полиник не сахрањује, чиме проузрокује Антиголину и Исменину потрагу за Полиником.

ствар која их се емотивно тиче. С тог аспекта је могуће разумети императив народа/Креонта да се преступници, то јест, они који нарушавају друштвени поредак и мир морају казнити. А мир и државни поредак који Креонт обезбеђује законом постају невидљиви уколико постоји немир који покреће најтешња емоционална веза између рођака, која на дубљем еволутивном нивоу представља механизам одржавања друштвене кохезије.

С друге стране, ако правимо разлику између политичког и еволутивног аспекта друштвености, јасно је зашто народ свесно захтева казну за Полинка, макар и након смрти, што је у складу с Данбаровим закључцима да емотивна веза као темељ друштвене кохезије опада обрнуто пропорционално броју припадника заједнице. Управо стога је с књижевно-дарвинистичког аспекта најзанимљивија она интерпретација Смолеове *Анџијоне* која у потрази за Полиником види судбину домобранаца погубљених након Другог светског рата. Антигонин проблем – немир који осећа због несахрањеног брата⁴¹ – у оквиру такве интерпретације није само њен: исти немир осећа велики број рођака убијених домобранаца, захваљујући чему ствар може да прерасте у политички проблем. Стратегија успостављања друштвеног поретка за који се залаже Тиресија, игнорисање типа „Полиник не постоји“, у овом случају нема ефекта. Из истог разлога ни стратегија тајног погребца нема ефекта. Треће решење, присутно у *Анџијони*, јесте, наравно, убиство Паж, коначно уклањање свих који осећају унутрашњи немир, односно индивидуалну силу која може да прерасте у друштвени проблем. Дакле, ово решење је само по себи противречно будући да се залаже за своју супротност, за ширење друштвеног јаза у бесконачност. Четврто решење је јавни погреб, који је, на трагу интерпретација Споменке Хрибар, симболичан чин помирења. Кључно питање ове интерпретације и, на крају крајева, успешно решење стварне историјске одговорности јесте да ли то има ефекта. Одговор на њега је захтеван и можда још увек отворен будући да сам проблем садржи и личну, душевну, емоционалну релацију која захтева помирење на индивидуалној равни, као и јавни, политички чин који је утемељен на законима државе, а не на индивидуалним осећањима.

Касандрина љубав према Агамемнону и опраштање су носиоци измирења. Међутим, то измирење је сада у потпуности унутрашње, приватно и лично. На друштвеном нивоу такво поступање нужно доноси деструктивне, такмичарске консеквенце, пошто подразумева и борбу за Агамемнонову наклоност, а пре свега за промене припадности структури власти. Имамо, дакле, поступке трауматизованог појединца који се починиоцу за ратна зверства свети (лаже га да му је Клитемнестра опростила). Међутим, Касандра на крају,

41 Ратне трауме које изазивају стрес, по најновијим микробиолошким знањима, утичу на темељу епигенетског система наслеђивања и на наследнике трауматизованих особа. Погледај Skinner 2014, Kellermann 2011.

из љубави, опрашта Агамемнону, чиме окреће леђа породици и традицији, али и свом идентитету како би створила нови уз помоћ којег ће моћи да преживи.

Поступци јунакиње су с еволуционистичког становишта или просоцијални или такмичарски и друштво може да их прими с наклоношћу или отпором. Могућност и нужност кажњавања антисоцијалног понашања посебно су важне. То је кључни аспект друштвеног надзора. Одатле у обема анализираним драмама потиче импулс већине да одстрани појединца који одступа. Међутим, за књижевно-дарвинистичку анализу није важан само закључак каква еволутивна тежња стоји у позадини развоја одређених врста човековог понашања (у нашем случају конформизма) већ како је она конкретно мотивисана, односно који је њен конкретни смисао.

Новакова Касандра је комплекснији књижевни лик од Смолеове Антигоне будући да је способна за сумњу и трансформацију убеђења.⁴² Зато би можда имало смисла упоредити Касандру с Исменом, која подлеже друштвеном притиску, иако је Исменино преобраћење у конформизам очекивано због њених особина (попут Креонта, она брине о томе шта мисли плебс), док Касандрина промена до последњег тренутка није очекивана, премда је указано на њу. Новак је свестан Касандриног чина у одређеном историјском тренутку – драма је написана као реакција на страхоте ратова у бившој Југославији – у време кад је чин опраштања силоване жене, којој је побијена цела породица, убици и силоватељу још сасвим жив проблем. Зато је Новакова конструкција драмске радње суштински другачија од Смолеове, и има другачије дејство.

Отворена драмска форма Новаку омогућава да прикаже Касандрину судбину у свим тренуцима кад се прелама, иако су они временски удаљени један од другог више од десет година; притом, њена сопствена воља остаје неуслишана све до коначног преокрета и Агамемнонове и Касандрине смрти, чиме аутор прати изворни мит. Међутим, Касандра се не осећа као жртва. Док с Пријамом на колима вози Парисов и Хекторов леш кроз данајску војску, прилази јој Аполон одевен у војника и каже: „Крив је нижи. Само ми, богови, / што над свима стојимо, не познајемо сенку кривице. / Жено, крива си ти. Крива си пред мушкарцима свим. / Пред својим оцем. Пред целим светом. / Пред боговима. Крива си преда мном...” (Новак 2008: 82).

На ове оптужбе које се очигледно не тичу само Касандре него се ради о опису историјског положаја жене, а посебно жене током рата, Касандра одговара: „Да сам знала шта ће се збити, / допустила бих да ме узмеш силом која наноси бол. / Ал не допуштам да ми за десет година / ужасе спочитаваш, да крива сам ја! Крив си ти!” (Новак 2008: 82).

42 Хекаба каже да „ју је десет година рата и опсаде / сасвим променило“ (Novak 2008: 61).

Новак у „одбрани“ своје Касандре скреће пажњу на *Касандру* Кристе Волф, у којој се јункиња, у име светле будућности, одриче свог живота и живота своје деце.⁴³ Његова Касандра чува своје достојанство на сличан начин, самопорицањем, аскезом, осамом, премда се ипак на крају одриче бунтовног става: „Само једну ствар нисам познавала: твоје срце. / Само за једну ствар нисам знала: да и сама имам срце...“ (Новак 2008: 143–144). Одриче се свог достојанства да би досегла испуњење и срећу. Тиме се одриче и свог идентитета пророчице и преузима идентитет жене која, како каже Аполон, губи пророчки дар.

Иако се начин драмске карактеризације код Смолеа и Новака разликује, обе јунакиње повезује неколико кључних когнитивних механизма који су укључени у њихово понашање. Први и најважнији јесте љубав према члану породице. С еволуционистичке тачке гледишта, то је близина која омогућава најснажнију емотивну везу, која услед удаљености од породичног „језгра“ и повећањем Данбаровог броја поступно опада. Емотивна веза између Антигоне и Полиника, као и Касандре и Пријама, у оба случаја представља примарну вредност која превазилази њихову субјективну вољу. То значи да ова емотивна веза за њих постоји пре рефлексије о томе шта је добро, а шта не у конкретним околностима, што се у Антигони показује као вредност која превазилази друге, нешто апстрактно и вечно, а у Касандри као суштинска карактерна особина јунакиње да брине за своју породицу, због чега се за њу жртвује самопорицањем. Касандрина брига има одређено извориште, њене пророчке способности које поседују – попут Антигониног трагања – трансцендентни смицао, који у књижевно-дарвинистичком смислу схватамо као предсвесно, утеловљено знање.⁴⁴ Уништење прве, предсвесне половине ове емоционалне једначине код обе јунакиње ствара тескобу коју не претварају одмах у акцију. Њихова акција је покренута и катализирана поступцима (неког) другог ко у оба случаја представља власт.⁴⁵

43 „Касандра Кристе Волф, дакле, не прати Енеја на његовом путу из разрушене Троје јер је свесна да га ускоро чека историјски задатак заснивања нове заједнице и да у његовој будућој улози – улози јунака – нема места за љубав. Психолошка мотивација њиховог опраштања и Касандрине свесне одлуке за смрт (тј. самоубиство) чини ми се проблематична: немогуће је да добра мајка двоје деце не искористи могућност спаса – ако не за себе, барем за оба детета“ (Novak 2008: 597).

44 Занимљиво је да је с емпатичним језгром друштвеног понашања културноисторијски повезана посебно слика жене која је и у старогрчком свету асоцирана с тамним, земљским, афективним и телесним. На ову чињеницу, у вези с Касандром, скреће пажњу Јанез Врчко: „Касандра је своје тело девице заветовала Атенином светилишту и тиме скренула пажњу да је управо тело централна рањива тачка античке жене“ (Vrečko 2003: 198).

45 Простор ми не допушта да се овде упустим у детаљнију анализу природе власти у обе драме, али морам само да скренем пажњу да су Агамемнон и Креонт код Новака и Смолеа врло слични јеркод обојице препознајемо и људски ниво, ниво личности и државнички ниво, који иначе не долазе у прави шекспировски конфликт, али их није могуће редукovati било на једно било на друго.

Примарни телесни осећај књижевних ликова је, дакле, замењен симболичним поретком (закон моћи, власти, државе), који своје значење у целини задобија из неке врсте друштвеног уговора, којим се одређује шта је у конкретним околностима добро, а шта не. На трагу Керолове књижевно-дарвинистичке теорије, ова врста размишљања је већ поднела књижевну, односно наративну обраду.⁴⁶ То значи да обе јунакиње могу да преведу своја осећања у друштвено смислене поступке само тако што ће они бити семантизовани на симболичком нивоу – нужно је, дакле, постојање неког *ја* које обавља функцију имплицитног приповедача. Отуд значење Антигоиног позивања на оно што интерпретатори схватају као унутрашњу нужност, на неписане законе или биће, док у Касандри исто структурно место заузимају богови, пророчанства или снови. У складу с Кероловом теоријом, све то су стратегије семантизације емотивних веза и друштвених структура засниваних на њима. С тог аспекта, конфликт у *Антијони* настаје кад власт Антигоину легитимацију не прихвати, то јест, зато што Креонт не „осећа“ исту емотивну повезаност. С друге стране, у *Касандри* је драмски конфликт окренут унутра: основно питање драме гласи: да ли Касандра заиста успева да срушени стари поредак, који се заснивао на родбинској близини и осећајној повезаности (братско-сестринска, родитељска љубав), замени новим, који се темељи на еротској љубави?

Антигоина сестринска љубав је несвесна основа не само њеног идентитета него њеног друштвеног света. Ако се задржимо само код тога, највероватније би је тајно сахрањивање брата задовољило, али Антигои је стало до нечег вишег, до смисла сахране као такве. У сфери симболичког поретка, такав чин захтева ритуал који ће обновити унутрашњи смисао Антигоиног трагања и сахране Полиника на вишој равни. То би значило повратак у стање пре конфликта, а не премошћавање конфликта. Антигона не трага за превазилажењем, она трага за повратком душевног мира – смисла једне мисли. Истрајност њене субјективне моћи значи затварање процепа који у свету симболичког језика не може бити затворен на други начин него ирационалним неповерењем. Друштвена ефикасност њене акције зависи од тога да ли су и други припадници заједнице у којој живи кадри за радикалну емоционалну отвореност за ирационално: за емпатију коју не зауставља симболички поредак језика.⁴⁷ Услов ефикасности њеног чина јесте да ниво такозваних

46 Код Керола појам књижевности означава, заправо, нарацију, и кад говори о еволутивним функцијама књижевности, он говори о еволутивним, когнитивним и социјалним функцијама причања прича.

47 С ове тачке гледишта Кермаунер је у праву кад каже да је „Смоле у правом смислу речи друштвено и морално ангажован« (Kermauner 1968: 163). Будући да народ одбацује Антигоине поступке – што схватамо као кажњавање несарадника – кључно је да Паж преживи. Само на тај начин ритуал је успешан и акција није узалуд.

привремених циљева, односно непосредне мотивације, буде отворен за ирационално. Пре свега заједница као целина мора бити отворена за такве мотивације – способна да одбаци логику закона и логику речи и да ослушне примарније импулсе људске друштвености. Укратко, Антигонин чин реализује се као ритуал само ако симболички чин пробуди осећајну емпатију⁴⁸ код другог (ирационална везаност Паже за Антигону), али будући да је чин за другог симболичан и апстрактан, за ефикасност обреда потребна је посебна сензибилност другог (Паже), који у случају *Антигоне* можда долази из Пажевог дивљења Антигони.

Касандра не трага за повратком јер зна да је то немогуће, зна да је Троја пала, а да њу чека једино смрт. У том погледу *Касандра* је у много већој мери нихилистички текст.⁴⁹ Не садржи веру у могућност успешног ритуала који ће обновити друштвени поредак утемељен на рођачким односима и емоционалној близини.⁵⁰ Симболички језик је овај поредак потпуно уништио, силовао и усмртио, не само са спољашње стране, и изнутра.⁵¹ Касандра је у силовању (Аполоново симболично силовање и стварно силовање Малог Ајанта) изнутра отуђена од сопственог тела, сопствених осећања и емпатије који би могли да јој омогуће испуњење.⁵² С књижевно-дарвинистичког аспекта, Касандра не може да осмисли своју патњу ни кроз веру у предсвесне или трансцендентне темеље сопственог бића. Преостаје јој или да апсурдно истрајава или да уништене телесне полуге импулса стицања поверења у другог замени новим. У оригиналном античком миту догађа се прво, код Новака друго, будући да се заљубљује у Агамемнона. Касандра и Агамемнон се зближавају током разговора.⁵³ Кад се испостави да је Агамемнон још од њиховог

48 Когнитивна емпатија представља способност препознавања осећања (и жеља, намера и циљева) другог (преузимање перспективе), а осећајна емпатија представља осећање истог осећања које осећа други (учествовање у осећањима).

49 Кермаунер упоређује Антигону с *Децомреке* Данеа Зајца и *Једноројом* Грегора Стрнише и закључује да је Смоле у поређењу с њима најмање нихилистичан, будући да је „код Смолеа нихилизам нешто лоше“ (Kermauner 1968: 159).

50 Касандра у разговору с Атемом каже: „Не претварај се преда мном! Ја знам тајне, / које ти скриваш, богињо мудрости: / пад Троје је почетак краја! Краја / времена! Краја ваше вечности, богови! / Краја космоса, којим владате ви, богови!“ (Novak 2008: 112).

51 „МАЛИ АЈАНТ: Ти не разумеш: ако хоћеш стварно / да поразииш непријатеља, мораш да му јебеш жену, / а пре свега краљицу и краљице! Шприцнути у њихове / пичке своје семе, затровати студенац, / као што псето обележи туђи род / до седмог колена да не може доћи себи!“ (Novak 2008: 100).

52 Агамемнон каже: „Не. Ти си мушкарац. И то не ма какав / мушкарац, но победник. / Зато не знаш / како да се осећаш као побеђен. Као побеђена. / Силована жена. Све је уништено, на смрт / отворено да такав понор у себи ни на који начин / више не могу да затворим...“ (Novak 138).

53 С књижевно-дарвинистичког аспекта – узимајући у обзир трауматичну деструкцију емоционалног нивоа Касандриног идентитета – симболичан језик је једина могућа пут до превазилажења трауме.

првог сусрета заљубљен у Касандру,⁵⁴ њена емпатија још увек није осећајна него когнитивна. Услед трауматизованости она није способна за емоцију саосећања према другом. Није реч, дакле, о томе да ли ће Касандра осетити заљубљеност какву осећа Агамеонон него да ли Агамемнону успева да уз помоћ дијалога прикаже други ниво приче како би се она могла поставити на његово место.

Док је за Антигонин модел постизања помирења с књижевно-дарвинистичког аспекта, на нивоу непосредних мотивација, односно легитимација поступака, неопходно допуштање ирационалног унутар симболичког – ја мора прихватити постојање ирационалног темеља сопственог бића – Касандрин модел не предвиђа могућност колективног помирења, повратка на стари друштвени поредак и његову легитимацију ни путем ирационалне, божанске интервенције. Помирење је могуће само између два појединца, то јест, тако да оба⁵⁵ појединца одустану од природног, породично-родовског утемељења постојања и преузму ерос као основу човековог (друштвеног) бића. Помирење у том смислу речи значи индивидуално опраштање које се утемељује на љубави која због природе своје друштвене везе не може бити колективна. Еротска љубав је с књижевно-дарвинистичког аспекта, наиме, посредан циљ који не буди друштвеност него размножавање – успоставља везу између људи која, услед своје интензивности, може постати и деструктивна по друштво. Новак ерос схвата као радикалну отвореност за другог (емпатичност!), која истовремено значи и крајњу рањивост, при чему је и једно и друго омогућено трансфером у којем еротска љубав компензује родбинске везе.

Два начина на која је могуће постићи помирење на крају се показују као сродна, али истовремено и као неспојиве могућности превладавања личних/друштвених процепа. Могућност коју предлаже Смоле скреће пажњу на потребу за преносом ирационалних, осећајних основа друштвене повезаности на симболичку раван који

54 Коначно помирење у Касандри утемељује се и на могућности Агамемнонове емоционалне/етичке трансформације, премда чињеница да је у Касандру све време заљубљен показује да се можда и није дошло до промене већ да је способан да одржава два различита идентитета – владарски и приватни – што је карактеристично и за Смолеовог Креонта.

55 Агамемнонова емоционална/етичка трансформација требало би да је формално једнака Касандрој. И он се одриче заједнице утемељене на породичним везама, док нову утемељује на еросу. Међутим, за разлику од Касандре, за Агамемнона је могуће тврдити да је у позадини његове одлуке још увек стари патријархални поредак ствари, док је код Касандре одлука у потпуности субјективна. Под знаком питања је, наиме, да ли се Агамемнон свесно одриче своје владарске функције, што би емоционална/етичка промена такве врсте подразумевала. Можда се Агамемнонова трансформација може приметити у његовој непажњи током повратка у палату, која је последица Касандрине лажи да ће код куће бити лепо дочекан и да су старе замерке пале у заборав, али ова промена је ипак ненамерна и несвесна, а пре свега нерелевантна, док је Касандрин трансформација свесна и намерна.

се може догодити само уз помоћ јавног обреда. Ту могућност ограничавају оквири когнитивних механизма који леже у позадини таквог мишљења, а посебно оквири деловања родбинских веза које се иначе могу, на овај или онај начин, апстраховати на идеју, међутим, управо тиме оне губе своју праву снагу.⁵⁶ С друге стране, могућност коју опева Новак не омогућава колективно помирење јер је слика рата потпуна деструкција друштвених, људских веза, као и идентитета појединца. Помирење у *Касандри* могуће је само на индивидуалној равни, то јест, кроз дијалогски, симболички посредован трансфер у којем еротска љубав компензује сестринску, родбинску повезаност.⁵⁷ Међутим, помирење ове врсте је истовремено и превазилажење – Касандра и Агамемнон су на крају превазиђени, нису више пророчица и владар већ жена и мушкарац. Стога је њихова веза друштвено деструктивна сила која може довести само до трагичног краја.

Тарас Кермаунер у Новаковој драми види „континуитет“ сличан оном који обезбеђује Антигонин јавни спровод, а који је утеловљен у Пажу. Читање и приказивање (гледање) Новакове *Касандре*, у складу с Кермаунеровом интерпретацијом, обезбеђује могућност колективног помирења које уместо сакралног/државног ритуала (јавни спровод) уводи уметнички, гледалачки обред. С књижевно-дарвинистичког аспекта, таква интерпретација је одговарајућа само ако се заснива на способности читаоачеве/гледаоачеве когнитивне емпатије спрам јунакиње драме. Кључно питање у погледу тога какав ефекат постиже драма јесте да ли се читаоци и гледаоци Новакове *Касандре* могу поставити у јунакињину кожу; да ли допуштају да их Агамемнон заведе? Будући да његово завођење постиже успех тек на основу претходног нарушавања сестринске љубави (породичних веза) која утемељује Касандрину друштвену припадност и изворни идентитет, највероватније би читаоцу/гледаоцу било потребно да зна шта значи имати нарушен емоционални друштвени темељ сопственог идентитета. Зато се чини да, упркос Кермаунеровом другачијем схватању, Новакова *Касандра* не оставља утисак да је јунакиња „средство“ помоћу којег се постиже колективно помирење – не успоставља заједнички идентитет масе појединаца – али може бити катализатор личног испуњења/катарзе.

56 Слично закључује Кермаунер у анализи Новакове Касандре: „Смолеовој Антигони није потребан неко друго, сама другост, што је премало, преапстрактно“ (Kermauner 2001: 14).

57 Сличну разлику између Смолеове Антигоне и Новакове Касандре истиче Кермаунер: »Касандри недостаје Антигонова вера да додир с другошћу није само тренутак (моментанизам), који је нужно у времену поражен; у Антигони остаје жив Паж, Паж ће успоставити континуитет који није само тренутачно избијање смисла« (Kermauner 2001: 14). Међутим, треба додати да Кермаунер ерос схвата као »интимну еротску љубав« која је »снажнија од друштва, историје, родбинског, чак породице« (Kermauner 2001: 14), док га ја схватам као нешто што је симболично посредовано, односно, аналогно Дамасијевом разликовању осећања и осећаја, при чему су породичне везе аналогне дамасијевским осећањима, а еротска љубав дамасијевским осећајима.

Закључак

Антигонине и Касандрине поступке могуће је разумети и с књижевно-дарвинистичког аспекта, који улогу људског начина размишљања судбински обележеног симболичким језиком (који је истовремено условљен предсимболичким механизмима одржавања друштвене кохезивности) види у просоцијалном. С те тачке гледишта, смисао књижевности јесте семантизација и хомогенизација различитих когнитивних механизма. Ово се догађа кроз структуру наратива где *ја* обавља функцију имплицитног приповедача, а друге когнитивне функције (осећање, емпатија, логичко закључивање, сећање, планирање итд.) представљају начин приповедања/размишљања, док садржину сваки пут одређују такозвани Керолови посредни циљеви/намере, то јест, конкретне мотивације за неко понашање.

На таквој теоријској основи као темељни извор напетости у обе анализиране драме препознајем несвесне емотивне везе између рођака које свака од јунакиња на другачији начин концептуализује. У *Антијони* је важна свест о нужности симболичке, ритуализоване афирмације друштвеног поретка који се утемељује на ирационалним, утеловљеним и рођачким принципима. И Новакова *Касандра* не неким местима оставља наду у могућност таквог решења – да Троја ипак неће пасти – знајући у исти мах да је то немогуће, да се судбине не могу променити. Оно што јој преостаје јесте *овде и сада* сваког појединачног тренутка. Дакле, трен пре него ови тренуци прођу, догађа се љубавни сусрет који у Новаковом песничком хоризонту није само могућ већ и нужан. Он се заснива на еросу, а не на рођачкој близини. Услов могућности успостављања ероса у Касандри је дијалог – сфера симболичког која посредује љубав кроз когнитивну емпатију.

ИЗВОРИ

Smole, Dominik. *Zbrano delo 2: Dramski spisi I. Antigona*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009.

Smole, Dominik. *Drame*. Prevela Roksanda Njeguš. Beograd: Narodna knjiga, 1975.

Novak, Boris A. *Dramski triptih*. Maribor: Litera, 2008.

ЛИТЕРАТУРА

- De Waal, Frans B. M. i Suchak, Malini. „Prosocial Primates: Selfish and Unselfish Motivations“ *Philosophical Transactions of the Royal Society* 356 (2010): 2711–2722.
- De Waal, Frans B. M. *Natural normativity: The 'is' and 'ought' of animal behavior*. *Behaviour* 151 (2014): 185–204.
- Arbib, Michael. „The Mirror System, Imitation and the Evolution of Language.“ *Imitation in Animals and Artifacts*. Ur. Kerstin Dautenhahn i Christopher L. Nehaniv. Cambridge: MIT Press, 2002: 229–280.
- Armstrong, Paul B. *Kako se literatura igra z možgani? Nevroznanost umetnosti in branja*. Preveo na slovenački Igor Žunkovič. Ljubljana: ZZFF, 2015.
- Dehaene, Stanislas, i Cohen, Laurent. „The Unique Role of the Visual Word Form Area in Reading“ *Trends in Cognitive Sciences* 6 (2011): 254–262.
- Danbar Robin I. M. „The Social Brain Hypothesis“ *Evolutionary Anthropology* (1998): 178–190.
- Danbar, Robin I. M. „Coevolution of Neocortical Size, Group Size and Language in Humans“ *Behavioral and Brain Sciences* 4.16 (1993): 681–694.
- Hribar, Spomenka. „Pieteta in manipulacija“ *Interpretacije*. Ur. Ivo Svetina. Ljubljana: Nova revija (1984). 121–160.
- Hribar, Tine. „Smoletova Antigonina. Ob šestdesetletnici avtorja in tridesetletnici drame“ *Nova revija* 92 (1989): 1590–1605.
- Kellermann, Natan P. F. „Gerbtes Trauma: Die Konzeptualisierung der trans-generationalen Weitergabe von Traumata“ *Tel Aviver Jahrbuch für Deutsche Geschichte*. Ur. José Brunner i Nathalie Zajde. Tel Aviv: Wallstein Verlag, 2011. 137–160.
- Kermauner, Taras. „Eros Kot absolutni smisel“ *Kasandra* (Gledališki list). Boris A. Novak. Ljubljana: SNG Drama, 2001. 12–14.
- Kermauner, Taras. *Trojni ples smrti*. Ljubljana: DZS, 1968.
- Evald Koren. Misel, ki zanjo Antigonina vztrajno išče smisel. *Primerjalna književnost* 4/1 (1981). 29–34.
- Lamb, Marion i Jablonka, Eva. *Evolution in Four Dimensions*. Cambridge: MIT Press, 2014.
- Novak, Boris A. „Mit in resničnost“ *Nova revija/Ampak* 194–195.17 (1998): 2–6.
- Pinker, Steven. *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. London: The Penguin Press, 2002.
- Schuller, Aleksandra. *Ženske dramske osebe in ženska bivanjska perspektiva v drami: Doktorska disertacija*. Ljubljana: FF UL, 2006.
- Skinner, Michael K. „Environmental Stress and Epigenetic Transgenerational Inheritance“ *BMC Medicine* 12 (2014): 1–5.
- Tomc, Gregor. *Šesti čut*. Ljubljana: Znanstveno in raziskovalno središče, 2000.
- Vrečko, Janez. „Kasandra Borisa A. Novaka in preroštvo“. *Poligrafi* 31–32.8 (2003):191–205.

Žižek, Slavoj. *Antigona*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2015.
Žunkovič, Igor. *Evolucija in literatura: literarni darvinizem v presecu literarne vede*. Ljubljana: ZZFF, 2018.

Превео Иван Антић

Igor Žunkovič

A Literary Darwinian Comparison of Dominik Smole's Antigone and Boris A. Novak's Cassandra – Two Ways of Reconciliation

Summary

Antigone by Dominik Smole is a literary text which gave rise to a question of the possibility of reconciliation in Slovenia. I understand reconciliation as the process of easing the social tension, the main consequence of which is the re-establishment of connections within a community or between individuals. The same question arises in relation to *Cassandra* by Boris A. Novak, although his play focuses on a different, personal aspect of reconciliation. Literary Darwinism and neurocognitive literary studies open up a theoretical possibility to understand individual and collective confrontation with difficulties in establishing and maintaining interpersonal relations, social cohesion, and the role of an individual in a community. It is on these theoretical foundations that I set up a literary Darwinian model of analysis for both plays, which I employ analyzing the bases of both heroines' actions. On the other hand, by applying the proposed analytical model, we can better understand which cognitive mechanisms are at the bottom of the similarities between *Antigone* and *Cassandra* and why there are indelible differences and tensions between them.

Keywords: Antigone, Cassandra, literary Darwinism, communality, reconciliation

Примљен: 1. јуна 2019

Прихваћен за објављивање: 15. фебруара 2020.